

BAROMORVOSI KÖNYVEK – NÉPI ÁLLATORVOSLÁS

Nagykunsági adatok a népi állatorvosláshoz

Közismert dolog, hogy a paraszti kultúra számos, hagyományosnak tartott eleme eredendően nem a parasztság találmánya, hanem átvétel a polgárságtól, nemességtől. Természetesen nem passzív átvételről van szó, hanem alkotó-alakító befogadásról, amelynek révén csak azok a jelenségek kerültek jórészt befogadásra, amelyeknek megfelelő talajuk volt a befogadó közösség kultúrájában, s nem álltak szemben a paraszti közösség hagyományosan kialakult és működő értékrendjével. A nemesség és a polgárság hatása különösen erős lehetett, ill. jól érvényesülhetett a nagyobb, differenciáltabb lakosságú alföldi mezővárosok esetében, így pl. a nagykun városokban is.

Nemcsak a tárgyi, hanem a szellemi kultúra területén is találkozunk hasonló jelenségekkel. Különösen megnőtt az átvétel – de a kölcsönhatás – lehetősége is a nyomtatott könyvek gyakorivá és olcsóvá válása, valamint a parasztság iskoláztatásával egyidejűleg. Ez a folyamat a 18–19. században vált kiterjedtté, amikor mind a nyomtatott művek száma és témája, mind pedig a paraszti írni-olvasni tudás szélesebb körűvé vált.

Nagyon sokáig főleg a naptárak, a kalendáriumok és a különböző ponyvanyomtatványok jutottak el a parasztság kezéhez.¹ Például a ma paraszti ismeretként felgyűjthető időjárásjóslások, munkát szabályozó regulák, az ún. csíziók e kalendáriumok révén váltak ismertté és széles területen szó szerint megegyezővé.

Az elmúlt fél évszázad alatt lejegyzett és általában még gyakorolt népi gyógyászati eljárások egy része is nyomtatott könyvekből veszi eredetét.² Számos gyógymód gyógyszer, recept, amelyet a néprajzos pástoroktól vagy földművelő parasztoktól lejegyez, szinte szó szerint megegyezik bizonyos 18–19. századi gyógyászati könyvek vonatkozó adataival. Az egyezést könnyen észrevehetjük, ám magáról az *átvétel folyamatáról, a megismerés, a hagyományozódás és az alkalmazás mechanizmusáról* azonban még semmit, vagy nagyon keveset tudhattunk meg. Még nem ismerjük azokat a *csatornákat*, amelyek révén ezek az ismeretek elterjedhettek. Ezt a folyamatot sokszor nagyon nehéz tetten érni, nemegyszer a véletlen segít. Kunszentmártoni kutatásaimból ehhez kívánok adatokat nyújtani. Előtte azonban röviden felvázoljuk a 18–19. század gyógyászatának, s gyógyászati irodalmának helyzetét.

A 18–19. században számos gazdasági útmutató könyv jelent meg, amelyek célja az volt, hogy a magyar parasztságot, a jobbágyság széles tömegeit a racionális termelésre tanítsák.³ Szerepük a jobbágyfelszabadítás utáni időszakban különösen megnőtt. A gazdasági könyveken kívül, vagy azok mellett

¹ Legújabb összefoglalóját lásd: POGÁNY 1978.

² Vö.: VAJKA 1948. 4. skk.

³ A 18. századi magyar mezőgazdasági irodalmat ifj. Barta János dolgozta fel részletesen. Vö.: IFJ. BARTA 1973.

gyógyászati könyvek is megjelentek. Csupán cím szerint említek néhányat: Csapó József, *Orvosló könyvecske*, mely betegeskedő szegénysorsú ember számára és hasznára készült. Pozsony és Pest 1791., Tolnay Sándor: *Barmokat orvosló könyv*. Pest, 1795., Gondos és tapasztalt juh-orvos. *Leírása a juhok nyavalyáinak és azok gyógyításmódjának, tekintettel a' merinói és nemesített juhokra. Schrader és Schmalz szerint*. Kassán, 1835., *A' mezei gazda kézi könyve ... Minden iparkodó Mezei és házi Gazda' számára. Egy toldalékkal a' Marha-tartásról, nevelésről és orvoslásról, különféle hasznos házi Jegyzetekkel*. Második kiadás. Kassán, 1835., *Házi-patika, vagy: Szükségben segítő Orvosi Könyvecske, Nem-Orvosok számára ...* Dr. Lutheritz Fridrik után fordította és mind a „Városokon, mind a” Falukon való használtatáshoz alkalmaztatta Szabó J. Ts. Ns. Szabolcs Várm. Orvosa és Physicusa. Második olcsóbb kiadás. Kassán, 1835. és a felsorolást folytatni lehetne. A kiadások egy része külföldi munkák fordítása, s esetleg néhány hazai tapasztalattal való kiegészítése, más részük pedig magyar szerzők munkája. E hasznosnak ítélt módszerek, eljárások, gyógyszerek némelyike egy-egy tájegységünkre jellemző lehetett. Vajkai Aurél azért tartja a régi orvosi könyveket „részben népiesnek”, mert „e munkák receptanyagának egy része népi színezetű”, s váltakozva találhatni bennük tapasztalatilag igazolt, esetleg racionális, ill. teljesen mágikus színezetű gyógymódokat.⁴

Az uradalmak a múlt század első harmadában még megkövetelték a pásztoraitól, hogy az állatbetegségek gyógyításában járatosok legyenek. Ezt Nagyváthy János, a korszak tekintélyes gazdasági írója megszívlelendő tanácsként ajánlja a pásztorok kiválasztásához az uradalmak vezetőinek a *Magyar gazdatiszt* című könyvében.⁵

Tudjuk azt is, hogy a 18–19. század fordulóján állatorvoslással többnyire a kovácsok foglalkoztak. A Helytartótanács 1799. szeptember 25-i rendeletével felhívta a törvényhatóságok figyelmét arra, hogy amelyik kovácsnak kedve van a „baromorvosi Tudományhoz”, azt utasítsák a „Pesthi Királyi Egyetembéli Baromorvoslás Tudománya rendes Tanítójához, Tólnay Sándorhoz”.⁶ A tanfolyam a téli hónapokra esett, amikor kevés volt a kovácsmunka. 1801. február 10-én hozott rendelet szerint viszont a szabad királyi városokban és a mezővárosokban 6 éven belül minden kovácsmesternek meg kellett szerezni a bizonyítványt baromorvoslásból. A rendeletnek azonban nem sok foganatja lehetett, mert 1812-ben és 1816-ban megújították.⁷ A kovácsok gyógyító szerepére utal a német nyelvben a *Kurschmid* = gyógykovács, a népnyelvben *kursmit* szó, amely később már minden, a monarchiabeli közös katonaságnál lóval, lóápolással, gyógyítással foglalkozó katona neve lett.⁸ Iyen *kursmit* volt a kunmadarasi Békési Sándor gyógyítóember századunk első felében, akinek tevé-

⁴ VAJKAI 1948. 4., 15. I. és 80. jegyzet.

⁵ NAGYVÁTHY 1821. 91–103. I.

⁶ Ennek a Tolnay Sándornak a könyvére hivatkoztam az előbb: TOLNAY 1795.

⁷ Vö.: EPERJESI 1967. 99. I. jegyzetben is!

⁸ Ezzel az állatgyógyászati ismeretek elterjedésének egy újabb útjára is rámutattunk, hiszen ezek a katonák leszerelésük után a falujukba visszatérve katonaságnál szerzett ismereteiket hasznosították.

kenységi körzetéhez tartozott a Nagykurság és közvetlen környéke is, Békési Sándor elsősorban szarvasmarha és ló gyógyításával foglalkozott.⁹

A múlt században élt Kunszentmártonban a messze földön híres veszettervos Pernyész Menyhért, akinek veszettertséget gyógyító eljárását a Jászkurságban minden településnek ajánlották.¹⁰ Hozzá hasonlóan egy tiszaiigari veszettertorvos is kőrisbogarporral gyógyította a kutya, s más jószág, valamint az ember veszettertségét. A kunszentmártoni Pernyész Menyhért tudományának eredetét nem, a tiszaiigari recept származását viszont ismerjük. A két eljárás között igen nagy a hasonlóság. A tiszaiigari veszettertorvos, Tóth Márton tudományát egy németből magyarra fordított könyvből szerezte.¹¹

A népi orvoslásban tehát felfedezhetünk olyan elemeket, amelyeknek eredete vagy nyomtatott könyvekre, vagy pedig pl. a katonaságra vezethető vizsgálata. Különösen szembeűtűnők ezek az elemek egyes gyógyító specialisták tevékenységének vizsgálatakor.¹²

A kunszentmártoni római katolikus plébánia könyvei között találtam rá egy baromorvosi könyvre. Címe: *Közönséges baromorvosi könyv, vagyis alapos, és még is könnyen érthető oktatás, mely szerint minden birtokos a' marhája nyavalyáit legegyszerűbb és legolcsóbb módon, maga és minden baromorvos segítségével nélkül, könnyen megismerheti, és gyökeresen meggyógyíthajja. Kiadta egy nagy tapasztalású baromorvos. Kassán. Literatúrai Intézet.* A könyv kéziratoss bejegyzései adalékokat szolgáltathatnak a korabeli baromorvosi és népi gyakorlat kapcsolatahoz.

A könyv a plébániai könyvtár 1870. évi leltárában a 197. sorszám alatt, a 45. leltári számon található. Belső címlapján vastagon áthűzott, így olvashatatlan név, valószínűleg első tulajdonosa, vásárlója neve. A plébániai könyvtár egyéb könyvei alapján azt gyaníthatjuk, hogy a tulajdonos Trangoss István dévaványai plébános volt, Trangoss József kunszentmártoni plébános rokona. S e kapcsolat révén kerülhetek a könyvek a kunszentmártoni plébániai-iskolai könyvtár tulajdonába.¹³ Így érthetők a kéziratoss bejegyzések Dévaványa környékére utaló adatai. Trangoss Istvántól több gazdasági jellegű könyv is található a régi plébániai könyvtárban.

Amint már utaltunk rá, a múlt század folyamán Kunszentmártonban közös plébániai, iskolai könyvtár volt.¹⁴ Ezt igazolja a plébániai irattárban

⁹ Vö.: BARNA 1979. 44–50. I.

¹⁰ Vö.: MAGYARY-KOSSA 1929. II. kötet 207–211.1.

¹¹ Vö.: BARNA 1972–1974. 288. I. jegyzetben is, Szendrey Ákos gyűjtésére való hivatkozással. Rohlwe: *Baromorvos könyve*, ford. K. Pethe F. 1827. című munkáját *Magyary-Kossa Gyula* is felhasználta. Magyary-Kossa Gyula 1929. 245–246. I. – A továbbiakban elemzendő *Közönséges Baromorvosi Könyv* is a kőrisbogarport javasolja veszettertség ellen, annak gyógyítására. A veszettertséget *dűh, dűhösség* néven ismerteti. Gyógyítását a lónál lehetetlennek tartja, a szarvasmarhánál többek között a kőrisbogarport ajánlja; a veszetter juh gyógyításánál ugyanazt, míg a disznónál a puskaorral való bedörzsölést vagy a kiegetést javasolja. Vö.: *Közönséges baromorvosi könyv* ... Kassán, 1836. 28–29., 108–109., 165–166., 201–202. I. – A veszettertséghez lásd még: BARNA 1979. 197–201.

¹² Vö. : 2. és 9. jegyzet.

¹³ Trangoss József 1844–1858 között volt kunszentmártoni plébános. Vö.: DÓSA–SZABÓ 1936. 146. skk. részletesen olvashatunk életéről, kunszentmártoni tevékenységéről. A Dévaványa történetéről szóló szűksavú kötet viszont nem részletezi a helyi katolikus egyház történetét, így nem említi meg *Trangoss István* plébánost sem. Vö.: DR. GAÁL 1978.

¹⁴ Ez sok érdekes, tanulságos kérdést felvet a mezővárosi művelődés szempontjából. Ezek elemzését, s a könyvtár leírását egy másik tanulmányban kívánom elvégezni.

levő *A Kunszentmártoni Parochiális Könyvtár Jegyzéke. 1 R70.* címmel felvett leltár, amely a következőképpen kezdődik: „A Kunszentmártoni parochiális könyvtár Grapka Mihály tanító Úr iskolájából, hol több éven át meglehetősen elhagyatott állapotban tartatott, folyó 1870^{ik} évben alólírt által a parochiális épületbe visszahozattatott, berendeztetett, s benne a következő munkák találhatók fel ...”¹⁵ A leltár záradéka arról értesít bennünket, hogy a könyvtár állománya ajándékozások révén gyarapodhatott, de vesztek is el könyvek. A leltárt készítő Zupkó Ágoston káplán ugyanis így zárja írását: „Ebből látszik, hogy a könyvtár idei tartalma nem egyezik meg az 1859^{ik} évvel, mit azon körülmény fejt meg, hogy az idáig zár- és gondos felügyelő nélkül idegen falak között tartatott. – Találtatnak benne azonban újabb munkák is, melyekért az ajándékozókát köszönet illeti ...”¹⁶

A könyv eredeti tulajdonosának valószínűsítése után vizsgáljuk meg most magát a könyvet. A magát meg nem nevező szerző a könyvet valószínűleg németből fordította. Erre vall az a körülmény, hogy minden betegség német nevét zárójelben is megadja. A munka négy nagyobb fejezetből áll. Az első részben a lovak, a másodikban a szarvasmarha, a harmadikban a juhok, a negyedikben a disznók nyavalyái ellen találunk gyógymódokat, gyógyszereket. A könyvet átlapozva benne egy kettéhajtott, kisalakú papírlapot találtam. A jegyzetek írója – a kézírása alapján – valószínű Trángoss István dévaványai plébános volt. A legelső feljegyzés 1840-ből való. A továbbiakban szó szerint kövessük végig a könyvben talált kéziratos állatgyógyítási feljegyzéseket.

„Némelly Jegyzékek a’ ló, és marha betegségei eránt.

1. 1840^{ik} év Szikra szürke lovam háta a’ lapoczkája felett rettenetesen megdagadt, úgy hogy keservesen mehetett, később kifakadt, futott a csúnyaság belőle. Diós István ki kaszálni volt tanyámha javasla: hogy *lencsét* vajha meg kell perkelni, – azután finom liszté törni és így hintgetni be. A javaslatot megtettem, és csak ugyan 2 hét alatt begyógyult, – még azután esztendeig volt nálam, s úgy adtam el Bekessen (Békés) 1841^{ik} év Medgy éresi vásáron.
2. 1842^{ik} év nyarán egy borjúmnak a’ körme egyszer leesett, erre a MTúri Görög javaslatára, kivel a D. Ványai heti vásáron beszéltem vásároltam, kékküvet, cuspánt (csispánt ?) finom porra összetörtem, ezt *len* mag olajjal összekevertem, azzal sokáig kenegtettem, bekötözgettem, de szerencsésen meg is gyógyult,
3. 1843^{ik} év nyarán ismét két borjúnak a lába megfajósodott a’ köröm között, ezt sokáig *sós eczetes vízzel* magam mosogattam, be kötözgettem, de meg is gyógyult.
4. 1842^{ik} év nyarára két borjúnak a szemén a hályog volt, ebbe 1^{ör} cukrot, 2^{ör} paprikát fújattam. (Javaslották a száraz emberi ganajport is.)

¹⁵ Vö.: Kunszentmártoni Római Katolikus Plébánia Levéltára LXVII. csomó. Grapka Mihály tanító 1840–1871 között a lányok tanítója Kunszentmártonban. 1856-tól kezdve ő vezette az iskolai anyakönyveket. Nyugdíjaztatása után is aktív, az első kunszentmártoni óvoda megalapítója. Vö.: Józsa é. n. 22. skk.

¹⁶ Plébániai Levéltár LXII. cs.

Amennyire meggyógyult, legalább vak nem lett, ámbár ezek egyiken (1848^{ik} év tavaszán Jármos Gabó tinóm) szemén van valami fejéres kinövés, de azért jól lát.

5. 1844^{ik} év nyarán Luczi kancza lovam lapoczkája körül mindég buddogott a' keh, Minden Szentektől egész Februáriusig egy helyen hosszú ökolni nagyságba le ülepedett, – már féltem, hogy végkép így marad; – elkezdtem a nyúl hájjal kenni, – de ez ki nem fakasztotta, ambar 3 hétig is kenettem, midőn Február 15^{en} Kabolát Józef, Gergő tinom betegeskedése alkalmával itt megjelenván, beretvával kívágta igen sok csúnyaság geny omlott ki belőle, a sebet, húggyal, eczettel javasolta mosatni; – azonban midőn 1845 Marczius 1en Ladányba a beteg Csillag lovamat Hajós ... Ménes mesternek elvittem volna meg mutatni, a' sebet ü n (nem) húggyal s eczettel, – hanem széna murva jó (de n forró) levéllel rendelte mosogattatni, napjában legalább kétszer, és ez csakugyan 2 hét múlva a' sebet, minekutána abból még most is lehetett genyetséget kinyomni, – beheggesztette; A lovász mester helyeslette a' vágást, melly nem keresztbe, hanem lefelé, hosszába történt, mert így a' geny szépen lefelé folydogál, főkép ha nyomatott.
6. 1845 Marczius 1en vittem (fellyebb is írá) Kladányba Hajós ... ménes mesterhez rég soványságba szenvedő (1844^{ik} év Medgy érési Békési vásáron 43 pengő fter vett) lovamat, ehhez a' Curához n (nem!) fogott, hanem Marczius 3^{án} küldöttem el hozzá, akkor miként nékem is mondá, a' Szügyén a' bőrt kiszakította valami szerekbe mártott darabka bőrt alája dugott, az 4m hazajövéen estefelé a' Ló egész 3 nap úgy állott, 7en délbe megmozdítottam miként írá is mondá is szóval nekem, a' Szügye bőre alatt lévő bőrt – másnap beteg 8^{án} elkezdtem 3^{or} napjában nyomogattatni, s belőle temerdek sok vastag genetség folytatni. Lásd ezt a barom orvos könyvben 76 lapon, Folyósebnyítás alatt.
7. 1845^{ik} február elején vettem észre, hogy Gyöngyös 3d fű bikám koszos, rühös mivel farka tövéről hata girincziről, farka hosszáról alig nyúlván hozzá az ember kezével, szőre mind le mászott, – erről a Barom orvosi könyv is ír tanácsot 122^{ik} lap, – de én csak mások mondása után lenmaggal kenettem be 2er (3-hét között) és a' lehullott szőr helyén más nyőlt ki."

A 6. betegség leírásánál a bejegyzés készítője, *Trangoss István* dévaványai plébános visszautal a baromorvosi könyv 76. lapjára. Itt a 79. számú betegségnél találjuk a *Folyósebnyítás* (*Fontanellsessen*) leírását. Az összehasonlítás kedvéért idézzük szó szerint e gyógymódot: „Folyósebeket vagy mesterséges keléseket külömbféle okokból nyitunk, mint p.o. gyulladások, s belső nyavalyák eltérítésére, bénaságak elhárítására, s a' t. Ezen dolog végbevitelére pedig eképpen kell forgolódni: Azon a' helyen, a' hol a folyósebet nyitni szükséges, fel kell emelni a' bőrt ráncz formán, 's valami 1–2 ujnyi (czolnyi) vízarányos vágást kell abban ejteni éles késsel, azután két ujjal bé kell nyúltni a sebnyílásba, s valami két tallérnyira el kell választani a bőrt a hústól; ez meglévén, valami egy tallér nagyságú, s közepében átlukasztott, vastag bőrt kell kócczal (csepűvel) bétékerni, terpentinolajjal megitatni, és a bőr üregébe

dugni. Ez után 12–24 óra múlva gyűlés támad, melly sokszor nagy kiterjedésű lehet, és 2-3 nap múlva genyetség formálódik benne, melly a nyílásból kifolyik. Most már egyéb nincs hátra, hanem hogy a daganatot többször meg kell tisztítani a ráragadt genyetségtől s mocsoktól. A szívó bőrt addig kell benne hagyni, a meddig a czél megkívánja (rendszerint 2-3 hétig), azután ki kell húzni, s ki kell mosni a sebet, mire a tökéletes begyógyulás csak hamar magától következik.”

Az utolsó sornál a bejegyző egy keresztet tett, sa lap alján a következő megjegyzést tette ceruzával: „Ezt tette Csillag kancza lovamon Hajós N. K La dányi Lovasz mester Martius 3/1845 Erre Maj 14én találtam.”

A 7. betegség leírásánál a 122. lapra való hivatkozás a rüh gyógyítására vonatkozik. Trangoss István azonban az ott javasolt kétféle gyógymód és gyógyszer helyett „mások mondása után” egy harmadik eljárást választott, amely a feljegyzés tanúsága szerint szintén sikeres volt.

Az előzőekből láttuk tehát a baromorvosi könyvben írtak és a meglevő gyógyítási gyakorlat kapcsolatát. A dévaványai plébános beteg lovának lapockáját Diós István kaszása tanácsára gyógyította meg, borjúját pedig egy mezőtúri görög (nyilván kereskedő) javaslatára. Járt szakembernél is egy másik beteg lovával, s név nélkül is emleget gyógyszereket, amelyeket ajánlottak neki. Két esetben hivatkozott a baromorvosi könyvre. Feltételezhető, hogy a későbbiek során használta is a könyvet beteg jószágai gyógyításakor, hiszen pl. a folyósebnyitás leírása a gyógyászati könyvben és a lovászmesteri gyakorlatban megegyezik. Ez megerősíthette bizalmát a könyvben javasolt gyógymódokban.

Ezen túlmenően nagy jelentőséget tulajdonítunk annak a körülménynek, hogy a baromorvosi könyv a közös iskolai-plébániai könyvtárban, azaz sokáig „Grapka Mihály Tanító Úr iskolájában” volt elhelyezve. Ismerve a tanítók szerepét általában is egy-egy település, a nagykun mezővárosok életében, s ismerve az iskola és a tanítók helyzetét a múlt századi Kunszentmártonban¹⁷ azt mondhatjuk, hogy ez a baromorvosi könyv az iskolai könyvtáron keresztül, ill. a tanítók és a papok személyes tapasztalatán, tanácsadásán keresztül sok ember számára elérhető volt.

A 19. században, főleg annak első felében a kunszentmártoni s természetesen más nagykun városbéli tanítók gazdálkodással is foglalkoztak. Ez számottevő részét jelentette fizetésüknek 1817-ben pl., amikor a kunszentmártoni tanács felállította a 3. fiúosztályt, s tanítójának a helybeli születésű, akkor Szolnokon tanító Sipos Antalt hívja meg, az új tanító fizetését a következőképpen állapítják meg: „Fizetése lesz 150 forint, 70 véka búza, 30 véka árpa, 100 font marhahús, 80 font hús, 25 font faggyú, 3 szekér fűtő, 2 öl keményfa, 2 tehén tartására kaszálónyilas, kenderföld és szabad lakás.”¹⁸ 1838-ban, amikor az új kunszentmártoni emeletes iskola elkészült, a régi nádtetős iskolát az időtől fogva istállónak használták.¹⁹ A tanítók később is foglalkoztak gazdálkodással. Így alkalmanként nekik maguknak is szükségük volt vagy lehetett a

¹⁷ Vö.: Józsa é. n.

¹⁸ Józsa é. n. 13–14.1.

¹⁹ Józsa é. n. 18.1.

baromorvosi szakkönyvekre. Erre vall Veress János visszaemlékezése az 1870-es évek legvégére, amikor az „iskolaudvar keleti részén volt egy hosszú épület, ebben volt a négy istálló, négy fészter a családok tanítók jószágai részére”.²⁰ 1847-ben mind a négy tanító kapott veteményes földet is az iskola kertjében, amelynek területe 60 négyszögöl volt.²¹

Egyes állat- és embergyógyítási eljárások széles körű elterjedtségét, s terjedésének egyik útját is mutatja, hogy a múlt század végéről számos kézzel írott gyógyászati füzet őrződött meg napjainkra.²² Találunk, bár sokszor csak szűkszavú utalásokat állatbetegségek gyógyítására a paraszti gazdasági feljegyzésekben is, a családi gazdálkodás eseményeit rögzítő naplókban is.²³

Szélesebb körű, esetleg a korábbi iskolai tananyagon túlmenő, s gazdasági ismereteket is felölelő szervezett oktatásra is vannak adataink. A Helytartótanács rendeletére ugyanis 1847 nyarán Kunszentmártonban is megszervezik a vasárnapi iskolát a „mesterinasok” részére. A helyi tanács pedig büntetés terhe alatt kötelezte a céheket, hogy az inasokat a vasárnapi iskolába elküldjék.²⁴ Arról nincsenek ismereteink, hogy ezeken a vasárnapi iskolákon szóba kerültek-e pl. gyógyászati kérdések. Ez inkább arra példa, hogy a tanítók szervezett keretek között is találkozhattak a már nem iskolás korú korosztályokkal. Abban az időben az iskola keretében nem működött szervezett tanfolyam, amely különböző gazdasági ismereteket juttatott volna el a lakosság szélesebb rétegeihez. Legalábbis ez derül ki egy 1865. szeptemberi egri érseki körlevélre adott válaszból. A körlevél kérdésére, hogy „Áll-e ezen iskolával kapcsolatban gyümölcsfaiskola, kertészeti, méhtenyésztő, selyemtenyésztő iskola?” a válasz nemleges volt.²⁵ Bár két évvel később, 1867-ben már változhatott a helyzet, mert a tanács részéről az „Esperes felhívására az iskolás gyermekeknek a gyümölcsfa ojtásban való oktatásra a csütörtöki szünnap reggeli ideje jelöltetik ki.”²⁶

A papság érdeklődése a gazdálkodás, ill. annak egyes területei iránt nemcsak azzal állt összefüggésben, hogy az iskola egyházi iskola volt, s az iskolában tanítani kellett gazdasági ismereteket is. Sokkal inkább oka volt, hogy a plébánosok maguk is gazdálkodtak, Kunszentmárton városától kapott földjeiket – a város kegyura, fenntartója. volt egyházának – műveltették, a gazdálkodást irányították. Nyilvánvaló, hogy nem minden plébános volt szakképzett és érdeklődő gazdász. A plébániai könyvtárban levő gazdasági jellegű könyvek azonban azt mutatják, hogy szükség esetén volt mihez fordulni. A *jó gazda-ember...* és a *Szorgalmatos méhésztész* ... című munkák a kéziratos bejegyzések szerint szintén a már említett Trangoss István dévaványai plébános tulajdonában voltak. Itt csupán megjegyzem, hogy a *Szorgalmatos méhésztész* című könyv, szerzője Szuhányi János 1797 és 1807 között kunszentmártoni plébános volt.

²⁰ VERESS 1927. 9.1.

²¹ JÓZSA é. n. 23. l.

²² A Kunszentmártoni Helytörténeti Gyűjtemény Adattára.

²³ Lásd pl. a Talmácsi és Szabó családok gazdasági feljegyzéseit a Kunszentmártoni Helytörténeti Gyűjtemény Adattárában.

²⁴ JÓZSA é. n. 23. l.

²⁵ JÓZSA é. n. 45–47. l.

²⁶ JÓZSA é. n. 50. l.

Könyvét azonban még jászalsószentgyörgyi káplán korában írta. *A' jó gazda-ember* ... című könyv kéziratosa, bejegyzései azt igazolják, hogy a könyvet – és feltehetőleg hasonló jellegű más könyvet is – alkalmanként kikölcsönözték a kunszentmártoni gazdák. Az első oldalon a következőket olvashatjuk: „olvastam Hegedűs Ferencz 1885 december 27.; kihoztam január 11-kén Doba Johákim; beadta május 7^{dikén} 1888 évben”. Mindez szemléletesen igazolja, hogy a plébániai könyvtár kölcsönzései révén is terjedhettek hasznos, korszerű gazdasági ismeretek.²⁷ Az ilyen irányú tudás közvetítői mégis elsősorban a tanítók voltak. A már említett Veress János tanítóról tudjuk, hogy kunszentmártoni működése során ismeretterjesztő előadásokat tartott, újságot szerkesztett és írt. Ő honosította meg a lakosság körében a kaptaras méhtenyésztést és a korszerű gyümölcstermesztést. A századforduló idején Kunszentmárton és a Nagyunság egyik leghíresebb tanítója volt.²⁸ Veress János tevékenysége a múlt század utolsó két és századunk első két évtizedére vonatkozik.

Végezetül megállapíthatjuk tehát, hogy a 19. század folyamán a gazdálkodással is foglalkozó, a felnőttekkel iskolán belül és iskolán kívül szervezett formában is kapcsolatot tartó falusi, mezővárosi tanítók, illetőleg a papok révén számos gazdasági, s ezen belül állat- és embergyógyászati ismeret juthatott el a parasztság közé. Rövid vizsgálatunk azzal a tanulssággal is szolgált, hogy különösen az alföldi, nagyunsági mezővárosokban – a népi kultúra kutatójának érdemes, s esetenként szükséges is áttekinteni a „régí iskolai, egyházi könyvtárakat, mert esetenként kulturális jelenségek eredetének magyarázatát megkaphatjuk, illetőleg ismereteket szerezhethünk, egyes jelenségek időbeli és térbeli mozgására vonatkozóan. E könyvtárak révén egyes esetekben meg lehet ragadni azokat a helyi időpontokat, amikor a nyomtatott könyvek révén terjedni kezdtek a korabeli tudományos szinten álló szakkönyvek, amelyek a 19. században már egyértelműen korszerű szakismereteket közvetítettek, s a racionális gazdálkodásra ösztönöztek. E könyvek lemérhető hatása mutatkozik meg a népi orvoslási gyakorlatban, ahogy rövid vizsgálatunk néhány példájával ezt megmutatta.

²⁷ *A' jó gazda-ember*, vagyis olly hasznos könyvetske, mellyben A szorgalmatos, és gondos Gazdáknak számokra, az ő házaikban, házaik körül, és külső gazdaságjokban sok előfordulandó hasznos dolgok feljegyeztenek. Anglus nyelvből magyarra fordította Kőhalmi Fekete Gergely. Második nyomtatás. Po'sonyban és Pesten. 1804.; *Szorgalmatos méhészt.* Az az a méhekkkel való bánásmód kérdéseben és feleletekben oktatás. A mezei gazdáknak hasznokra a' legújabb tapasztalások szerént kiadattatott Szuhányi János Jász-Alsó-Szent-Györgyi káplány által. Pesten, 1795. – Mindkét könyv *Trangoss István* dévaványai plébános 1844. évi bejegyzésével. A könyvek szerepeinek a kunszentmártoni paróchiális könyvtár 1870. évi leltárában 62, ill. 63 lelt. szám alatt, *Szuhányi János* kunszentmártoni plébánosról lásd: Dósa-Szabó 1936 133. skk. A kunszentmártoni plébánia gazdálkodásáról részletesen olvashatunk: Dósa-Szabó é. n. 153. skk., 161. skk.; Trangoss József tevékenységéről pedig a 169. skk. helyen.

²⁸ Józsa é. n. 65.1.

IRODALOM

BARNA Gábor

1972–1974 Mitikus alakok a Hortobágy környéki falvak és a hortobágyi pásztorok hiedelemvilágában. *Műveltség és Hagyomány XV–XVI.* 273–298.

1974 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén.* Budapest.

1979 *Hirtenhund und Magie. Etnografszki i folkloriszticsni izsledovanija. O cseszt na Hriszto Vakarelszki po szlucsaj 80 godisninata.* Sofia, 197–201.

IFJ. BARTA János

1973 *Mezőgazdasági irodalmunk a XVIII. században.* Budapest.

DÓSA József – SZABÓ Elek

1936 *Kunszentmárton története. I. Kunszentmárton.*

EPERJESI Géza

1967 *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1685–1848.* Budapest.

DR. GAÁL József

1978 *Dévaványa nagyközség története.* Dévaványa.

JÓZSA László

é.n. *A kunszentmártoni nagyiskola története.* h.n.

MAGYARY-KOSSA Gyula

1929 *Magyar orvosi emlékek. II.* Budapest.

NAGYVÁTHY János

1821 *Magyar gazdatiszt.* Pesten.

POGÁNY Péter

1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest.

TOLNAY Sándor

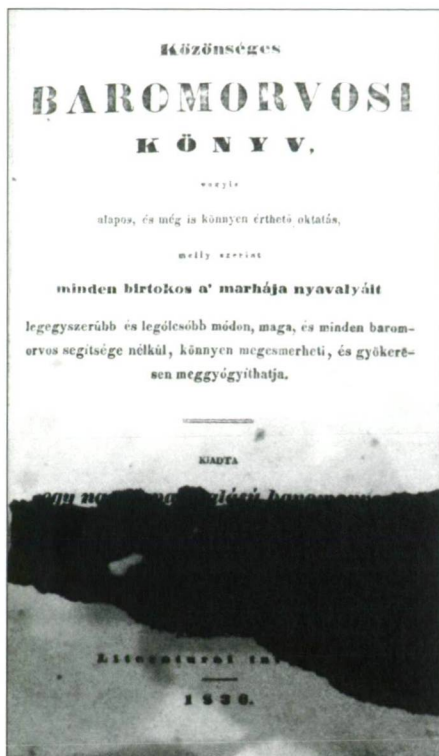
1795 *Barmokat orvosló könyv.* Pest.

VAJKAI Aurél

1948 *A magyar népi orvoslás kutatása.* Klny. a Magyar Népkutatás kézikönyvéből. Budapest.

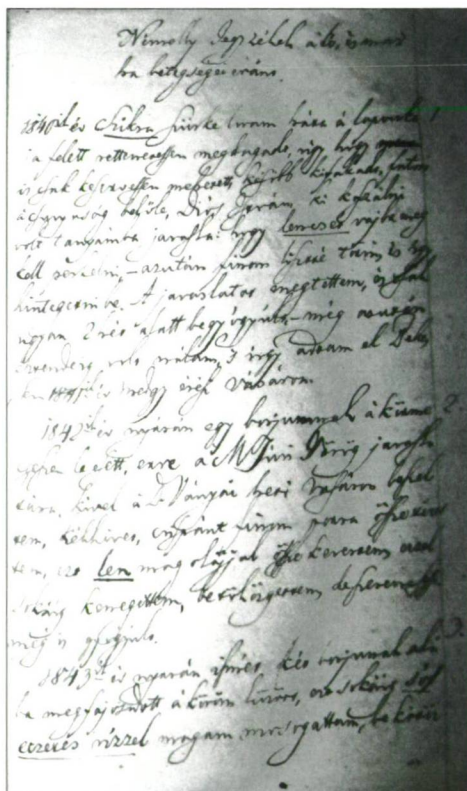
VERESS János

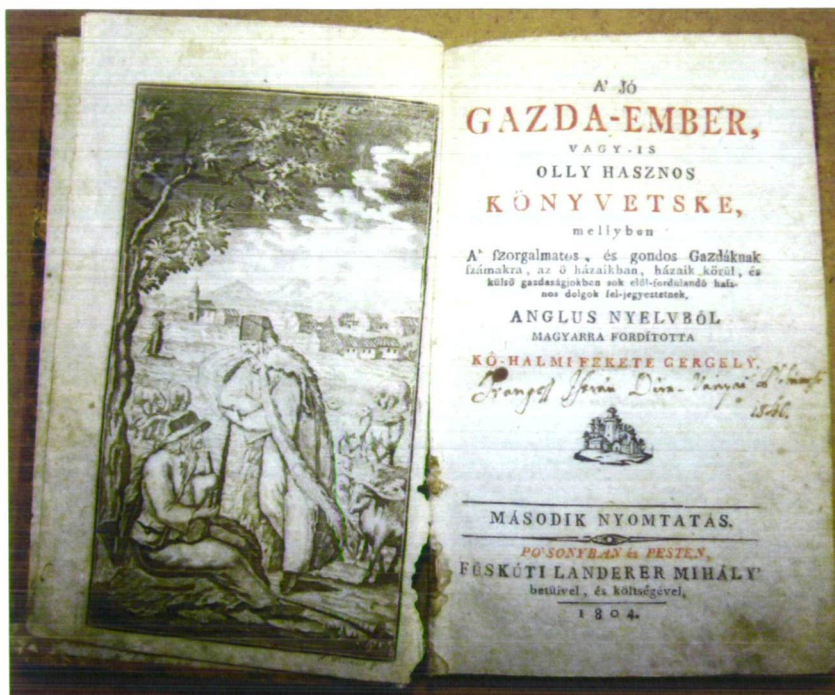
1927 *Régi idők fakult írásai.* Kunszentmárton.

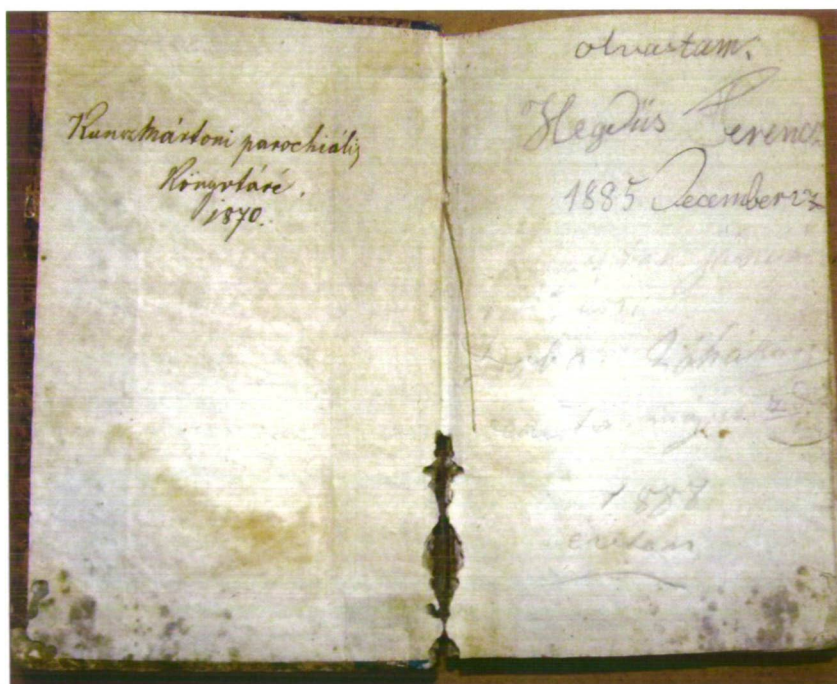
2. kép Kéziratos megjegyzések egyes állatbetegségek gyógyításához

1. kép A Közönséges baromorvosi könyv címlapja a kitörölt tulajdonosi névvel, 1836

3. kép A Jó Gazda-Ember című könyv, Trángoss István könyvtárából

4. kép A Jó Gazda-Ember című könyv olvasói